

درس دوم

روش پژوهش در تاریخ؛ بررسی و سنجش اعتبار شواهد و مدارک

۱- معیارهای سنجش اعتبار یک خبر تاریخی چیست؟

برخی از مورخان در گذشته و امروز وقتی با یک خبر و روایت تاریخی که از کتابی نقل می شود روبه رو می شوند آن را اعتبار سنجی می کنند و به اصطلاح به نقد آن می پردازند.

۲- نقد یک خبر تاریخی که در حقیقت همان اعتبار سنجی و بررسی اصالت خبر محسوب می شود به چند گونه صورت می گیرد؟

الف - سنجش اعتبار و نقد روایت کننده

ب - سنجش اعتبار و نقد اصل خبر و منابع تاریخی

۳- اعتبار روایت کننده خبر چگونه مورد سنجش قرار می گیرد؟

در این روش، پژوهشگران و نقادان تاریخ موضوعاتی نظیر، ویژگی های هویتی روایت کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایشات فکری و مذهبی سیاسی و جایگاه علمی او را مورد بررسی قرار می دهند. همچنین پژوهشگران سعی می کنند که علائق و انگیزه های راوی را در بیان یک خبر مورد بررسی قرار دهند و اندیشه و مقصود او را فهم و کشف نمایند. یکی از مسائلی که مورخان در نقد روایت کننده خبر مورد توجه قرار می دهند فاصله زمانی و مکانی نقل کننده خبر با اصل خبر است.

۴- اعتبار اصل خبر و منابع تاریخی چگونه مورد سنجش قرار می گیرند؟

در این روش، پژوهشگران و نقادان تاریخ موضوعاتی نظیر، ویژگی های هویتی روایت کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایشات فکری و مذهبی سیاسی و جایگاه علمی او را مورد بررسی قرار می دهند. همچنین پژوهشگران سعی می کنند که علائق و انگیزه های راوی را در بیان یک خبر مورد بررسی قرار دهند و اندیشه و مقصود او را فهم و کشف نمایند. یکی از مسائلی که مورخان در نقد روایت کننده خبر مورد توجه قرار می دهند فاصله زمانی و مکانی نقل کننده خبر با اصل خبر است.

۵- یکی از مهم ترین و مؤثرترین معیارهای سنجش درستی یا نادرستی یک خبر یا گزارش تاریخی چیست؟

بررسی مغایرت و یا عدم مغایرت آن با عقل است. یعقوبی، مقدسی، ابن مسکویه، بیهقی، ابن اسفندیار و بسیاری از مورخان مغایرت یک روایت و منبع تاریخی را با عقل، دلیل بر بطلان و نادرستی آن می دانند.

۶- مقایسه و تطبیق اخبار و روایات ذکر شده با سایر منابع و شواهد چگونه صورت می گیرد؟

مقایسه و مطابقت اخبار و روایات ذکر شده در منابع با سایر منابع و اخبار موازی یکی از روش های مطلوب در اعتبارسنجی اخبار است. برخی از مورخان مسلمان برای تعیین اصالت یک خبر ابتدا آنها را با قرآن و احادیث نقل شده از پیامبر و یا روایت های دیگر تطبیق می دادند و در صورت مغایرت، اصالت آن را تأیید نمی کردند. به ویژه در مورد اقوامی که در قرآن در مورد آنها به صراحت اشاره شده بود و یا برخی از حوادث تاریخ اسلام.

۷- بهترین روش سودمند در جهت تعیین اعتبار اخبار و اسناد چیست؟

مقایسه و مطابقت یک خبر و منبع تاریخی با سایر منابع نظیر اطلاعات مندرج در سایر کتب تاریخی و یا برخی منابع موازی نظیر نسب نامه ها، سفرنامه ها، دیوان های اشعار، متون اخلاقی، فتوت نامه ها، سیاست نامه ها و امثال آن.

۸- چرا بعضی مورخان دست به مشاهده مستقیم می زنند؟

برخی از مورخان به هنگام سنجش یک خبر، دو معیار دست اول بودن و شاهد بودن راوی خبر را مد نظر قرار می دهند. زیرا مشاهدات عینی فرد روایت کننده بسیار متفاوت است تا ذکر روایت دیگران. از نظر مسعودی مؤلف کتاب های «التنبیه و الاشراف» و «مروج الذهب»، سفر و مشاهده وقایع و آثار از وظایف مورخان است. لذا امروزه یکی از معیارهای سنجش خبر دست اول بودن، ناظر بودن و شاهد بودن مورخی است که خبر را روایت کرده است.

۹- مستندات آثار تاریخی چه تأثیری در تأیید مندرجات و اخبار کتب تاریخی دارد؟

در سال های اخیر مطالعات و پیشرفت های دانش باستان شناسی بسیاری از مندرجات و اخبار کتب تاریخی را تأیید و یا در مواقعی رد کرده و به چالش کشیده است. توجه به مندرجات روی سکه ها نیز یکی از معیارهایی است که از طریق آن می توان اطلاعات بسیار مفیدی درباره تاریخ مذهبی، سیاسی، فرهنگی، هنری، اقتصادی و اجتماعی به دست آورد. مطابقت اطلاعات برآمده از نقوش و متن

پشت و روی سکه ها، آثار هنری نظیر تابلوهای نقاشی، که انعکاسی از شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی عصر و زمانه خود هستند، روش مفید و مؤثری برای سنجش روایات تاریخی مندرج در کتاب ها به شمار می آیند. بناهای تاریخی، کتیبه های نصب شده در مساجد، قلعه ها، بازارها و پل ها نیز در این زمره قرار دارد.

۱۰- چرا عدم توجه به زمان در ذکر اخبار تاریخی از اصالت و اعتبار لازم برخوردار نیست؟

زمان یکی از مهم ترین ارکان تاریخ است. هیچ رویدادی بدون زمان، یک رویداد تاریخی نیست. از طرفی اگر یک خبر یا واقعه تاریخی در منابعی ذکر شده باشد که به لحاظ زمانی، مطابقت دقیقی بین حادثه و زمان ذکر شده در خبر وجود نداشته باشد، خبر از اصالت و اعتبار لازم برخوردار نیست.

۱۱- کدام یک از مورخان به مطالعه سالشمارها و کتب تقویمی گوناگون پرداخته و روایات و اخبار مندرج در کتب مورخان پیشین را مورد نقد و بررسی قرار داده اند؟

حمزه اصفهانی، مسعودی و گردیزی از جمله مورخانی بودند که با استفاده از تطبیق روایات با داده های تقویمی و گاهشماری به اشتباهات و خطاهای مورخان پیش از خود، پی برده اند.

۱۲- یعقوبی و طبری چه خبری نادرست و بی اعتماد می دانند؟

برخی از مورخان نظیر یعقوبی و طبری معتقد بودند خبری که بر سر آن اتفاق نظری وجود ندارد، نادرست است و نمی توان به آن اعتماد کرد.

۱۳- مقدسی چه خبری را جزو استوارترین خبرها می دانند؟

مقدسی خبری را که اکثر مورخان و راویان درباره آن اجماع دارند را جزء استوارترین اخبار و سندها ذکر می کند.

۱۴- چه ویژگی هایی باعث می شود که مورخان درک و استنباط تاریخی درستی داشته باشند؟

گاهی مورخان با تکیه بر دانش عمیق و تسلط بر حوزه های مختلف علمی به درجه ای از کمال دست می یابند که می توانند به فهم درست اخبار متون قدیمی تاریخی و درک محتوای آنها نایل شوند. میزان دانش و عمق اطلاعات مورخ سبب می شود وی بتواند در میان اخبار متعدد اخبار صحیح را تشخیص دهد و بر سایر اخبار و منابع نادرست خط بطلان بکشد.

۱۵- دستاوردهای علوم جدید چه تأثیری در تعیین اصالت برخی از شواهد و مدارک تاریخی دارد؟

امروزه با به کارگیری دانش های تجربی در تعیین اصالت برخی از شواهد و مدارک تاریخی و استفاده از ابزارهای نوین در سالیابی آثار باستانی و انجام مطالعات دقیق هیجان انگیز در دانش پزشکی و شاخه های آن بر روی اجساد و استخوان های برجای مانده، دستاوردهای قابل اطمینانی در باره مردمان گذشته به دست آمده است.

۱۶- کدام علوم انسانی مورخان را در تعیین اصالت اخبار و منابع تاریخی یاری می دهند؟

جامعه شناسی تاریخی، جغرافیای تاریخی، باستان شناسی، دیرینه شناسی، اسطوره شناسی، زبان شناسی، خط شناسی، نسخه شناسی، نشانه شناسی، مردم شناسی، بوم شناسی و برخی از رشته های دیگر دستاوردهای ارزشمندی را پیش روی مورخان قرار می دهند.

۱۷- انواع روش های تاریخ نگاری را ذکر کنید؟

۱- تاریخ نگاری روایی

۲- تاریخ نگاری ترکیبی

۳- تاریخ نگاری تحلیلی

۱۸- تاریخ نگاری روایی چه نوع تاریخ نگاری است؟

تاریخ نگاری روایی به نوعی تاریخ نگاری گفته می شود که شخص مورخ روایت های مختلف و متعددی را درباره یک موضوع واحد با ذکر اسناد ذکر می کند.

۱۹- ویژگی های تاریخ نگاری روایی را بنویسید.

از مهم ترین ویژگی این نوع تاریخ نگاری این بود که تاریخ نگاران هیچ گونه دخل و تصرفی در روایت ها نمی کردند و عیناً آنها را ذکر می کردند. این نوع تاریخ نگاری در آغاز برای ثبت و ضبط سخنان و سیره پیامبر و صحابه ایشان به کار گرفته شد ولی بعدها برای ثبت وقایع دوران های بعدی نیز از این روش استفاده شد.

از برجسته ترین چهره های تاریخ نگاری روایی، مورخ و مفسر مشهور «محمد بن جریر طبری» (۲۲۴-۳۱۰ق) است. او برای تألیف کتاب خود اخبار فراوانی را جمع آوری کرده و در این راه رنج فراوانی برده است. او سعی داشت تعیین صحت و سقم مطالب را به خواننده واگذار کند. شاید یکی از معایب این سبک از تاریخ نگاری این بود که نویسندگان به دور از هر گونه نقد و انتقاد، هیچ نظری درباره درستی و نادرستی خبر ارائه نمی دادند. اما برخی آن را امتیازی بزرگ می دانند، زیرا مورخان بعدی با مجموعه ای از اخبار گوناگون، درباره یک موضوع روبه رو می شوند و با به دست آوردن مدارک و اسناد کافی درباره اصل خبر قضاوت می کنند.

۲۱- تاریخ نگاری ترکیبی چه نوع تاریخ نگاری است و مهم ترین آثار در این زمینه را نام ببرید.

در این روش مورخ به جای ذکر همه روایات درباره یک موضوع، با بررسی و مطالعه آنها و ایجاد نوعی مشابهت و همانندی میان آنها یک گزارش واحد از آنها تنظیم می کند و از بیان ذکر سلسله اسناد و اخبار دیگر خودداری می نماید. طبیعی است در این روش مورخ ناچار به گزینش و انتخاب است و امکان دارد برخی از جنبه های حادثه از چشم او دور بماند. از اواخر قرن سوم هجری این نوع تاریخ نویسی متداول شد. از برجسته ترین چهره های این سبک از تاریخ نویسی می توان به بلاذری (متوفای ۲۷۹ق) صاحب کتاب «فتوح البلدان» و دینوری (متوفای ۲۹۰ق) نویسنده کتاب «اخبار الطوال» اشاره کرد.

۲۲- ویژگی های تاریخ نگاری تحلیلی را توضیح داده و مهم ترین آثار در این زمینه را بنویسید.

در این روش مورخان ضمن ارائه و جمع بندی ترکیبی از اخبار و روایت درباره یک رویداد، خود نیز به بررسی و تبیین علل و عوامل ظهور آن حادثه می پردازند. طبیعی است که مورخ برای بررسی علل و عوامل حوادث به نقد منابع و روایت های خود پرداخته و بعضاً منابع و گزارشات خام و نادرست را کنار بگذارد. از برجسته ترین آثار در این حوزه از تاریخ نگاری می توان به کتاب «تجارب الامم» ابوعلی مسکویه (متوفای ۴۲۱ق) و «تاریخ بیهقی» و «مروج الذهب» مسعودی اشاره کرد.

۲۳- دسته بندی تاریخ براساس سالشماری و موضوع را توضیح دهید؟

در روش سالشماری حوادث بر اساس ترتیب زمانی مرتب می شوند. مثلاً طبری در ذیل حوادث سال ۶۱ق وقایع محرم و عاشورا را گزارش می کند.

در روش موضوعی، سال محور و اساس نگارش تاریخ نیست. بلکه موضوع و یک حادثه محور تاریخ نگاری است. مثلاً موضوع می توانست یک شهر، جنگ ها یا طبقاتی از مردم مثل شعرا یا اطباء باشند. یکی از نمونه های تاریخ نگاری براساس موضوع محوری کتاب «الکامل» نوشته ابن اثیر است.

۲۴- کدام مورخ برای بررسی درستی و یا نادرستی برخی از اخبار و گزارش های تاریخی به مسافرت می رفت و از نزدیک مکان رویدادها را مورد مطالعه قرار می داد؟

الف) ابوریحان بیرونی   ب) مسعودی   پ) طبری   ت) بلعمی

۲۵- نوعی از تاریخ نگاری که مورخ روایت های مختلف و متعدد را درباره یک موضوع واحد با ذکر اسناد ذکر می کند، تاریخ نگاری ..... گفته می شود؟

تاریخ نگاری روایی

۲۶- کتاب جامع التواریخ تألیف ..... که در حدود سال ۷۱۰ق در عهد نگارش آن به پایان رسید.

خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی - ایلخانان

۲۷- از برجسته ترین چهره های تاریخ نگاری روایی، مورخ و مفسر مشهور ..... است.

الف) محمد بن جریر طبری   ب) ابوعلی بلعمی   پ) ابوالفضل بیهقی   ت) بلاذری

۲۸- نویسندهی کتاب اخبار الطوال ..... است که از چهره های سبک تاریخ نگاری ..... است.

دینوری - تاریخ نگاری ترکیبی

۲۹- کدام یک از آثار برجسته سبک تاریخ نگاری تحلیلی به شمار نمی روند؟

الف) تجارب الامم   ب) تاریخ بیهقی   پ) فتوح البلدان   ت) مروج الذهب